

Алла Орешко

ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТУ с. РОЇЩЕ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РАЙОНУ В ІСТОРИКО – ЛІНГВІСТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Як відомо, слова, вживані в окремих говорах або наріччях і не поширені у мові всього народу, належать до категорії діалектної лексики – так званих діалектизмів (1).

Діалектизми складають потужний пласт української народної культури, адже саме у мові народу відображено як його матеріальне життя, так і його духовну сутність.

Діалектні слова складають частину народної лексики, яка, на відміну від лексики літературної, має значно вужче поле використання.

Вони вживаються на певній території, в певному регіоні країни, інколи навіть в одному населеному пункті. Предметом цього дослідження є діалектні слова, вживані у селі Роїще Чернігівського району. Діалектизми цього регіону відносяться до північної групи говорів.

Історично у нашому селі склався дуже цікавий діалект, в якому зустрічаємо велику кількість слів російського та білоруського походження, що зумовлено географічним розташуванням села майже біля кордонів з Росією та Білоруссю.

Розглянемо особливості діалекту нашого села з точки зору лінгвістики. Хоч велика кількість діалектних слів села має синоніми у літературній мові (плигати – стрибати, пуленья – курчата і т. п.), серед них є й такі слова, лексичне значення яких відоме лише мешканцям села, – т. зв. етнографізми (запалутник – палисадник та інші).

Діалектизми можуть збагачувати склад літературної мови, ставати загально-вживаними. Такими стали, наприклад, слова «хвища», «насупитися» (у роїщенській вимові – «насупицца») тощо.

Діалектній лексиці притаманна образність, влучність, точність у визначенні понять, що підтверджується відомим прислів'ям: «Народ скаже – як зав'яже». Ось чому діалектизми часто використовуються у мові художніх творів з метою створення місцевого колориту, передачі мови персонажа чи досягнення комічного ефекту. Так, у творах В. Дрозда, уродженця сусіднього села Петрушин, знаходимо діалектизми «соша» – шосе (2) та «лахманина» – ганчірка (3), які можна почути й від жителів села Роїще.

Викликають інтерес і особливості вимови місцевих слів, які, перш за все, характеризуються:

- вживанням дифтонгів уо, іе (куонь, двур, пієч, хлієб тощо);
- «аканням» у вимові слів (апўка, ачїні, атчепїсь та інших).

Характерним для діалектів є вживання ідіоматичних виразів, зрозумілих лише їх носіям. Не є винятком і роїщенський діалект, в якому чуємо такі фразеологізми, як «ставити залатіє верби» (робити шкоду), «перебирати кубоньми» (прискіпливо вибирати), «кубоней пужати» (залишитися в старих дівках).

Прослідкуємо особливості використання діалекту села Роїще у суспільно-історичному контексті.

За останні 20 – 30 років значно скоротився відсоток діалектних слів у мові жителів села. Це пов'язано перш за все з новими суспільно-політичними, економічними, соціальними та культурними процесами, що відбулися за ці роки й продовжують відбуватися в наші дні.

По-перше, процеси міграції населення призвели до появи у мові сільчан нових слів, запозичених з інших мов та діалектів.

Завдяки міграції з села до міста на роботу, навчання та проживання у мові молоді

© Орешко Алла Миколаївна – вчитель (с.Роїще Чернігівського району).

та людей працездатного віку з'явилося багато русизмів. Велика кількість селян почала розмовляти так званим суржиком. А серед молоді став популярним новий молодіжний сленг з безліччю технічних термінів та запозичень, що прийшли з англійської мови.

Крім того, за останні роки значно збільшилася кількість жителів села, які мігрували сюди з інших областей України, навіть – з інших країн, таких як Росія і Білорусь. Ці люди також принесли до нашого села особливості своїх мов і діалектів.

Викликали зміни у мові населення і суспільно-політичні події останніх років, наслідками яких стала українізація ЗМІ. Та односторонність цього процесу спричинила лише те, що наші діти, фактично не чуючи російської мови й не користуючись у повсякденному спілкуванні українською, все більше говорять так звану «українською» мовою. На жаль, забувають вони й старовинні діалектизми. Автор провела дослідження з цього приводу серед учнів 6 класу – членів краєзнавчого гуртка. З 12 учнів ніхто не зміг пояснити значення діалектних слів «запалутнік» і «прамоцар».

За віковим складом населення діалектні слова в своєму активному словнику повною мірою використовують лише представники старшого покоління. Так, діалектизми, подані нижче, записані від мешканок села Олександри Карпівни Терехно, 1927 р. н., Валентини Карпівни Терехно, 1935 р. н. та Агафії Петрівни Терехно, 1907 р. н. (4).

Отже, оригінальний місцевий діалект поступово відходить в історію, потребуючи збереження як історико-лінгвістична пам'ятка. Це завдання і є метою, яку автор дослідження ставить перед собою як історик і лінгвіст.

Звернемось безпосередньо до найцікавіших зразків діалектних слів та виразів села Роїще.

Дієслова

Калантір – шум, галас.

Калантір падимать (калантірить) – шуміти, галасувати.

«Чего́ ти калантіриш?» – «Чого галасуєш?»

Вічухацца – зголодніти.

Плига́ть – стрибати, плигає – стрибає.

Суня́ть – зупинити, сунімі – зупини.

«Сунімі ле лавкі!» – «Зупини біля магазину!»

Іскайо́рчицца – перекрутитися.

Атбанті́жить – відтягти.

Перекулі́цца – впасти, нахилитися. «Знов забор перекулівся!»

Перешандьо́рить – змарнувати, зіпсувати.

Хавпті́ – глитати, пожадливо їсти.

«Дівісь, як хавпé!» – «Подивися, як жере!»

Ачіні́ – відчини.

Ачіні́ть двєрі – відкрити двері. «Зараз ачінять!» – «Зараз відчинять!»

Ста́вить залатіе ве́рби (фразеологізм) – робити шкоду.

Перебіра́ть куо́ньмі (фразеологізм) – прискіпливо вибирати.

Ко́ней пужа́ть (фразеологізм) – залишитися у старих дівках.

Як ма́й змаева́в! (фразеологізм) – кудись подівся, пропав.

Раздаба́рувать – багато говорити.

Праванькува́ть – п'ятюкати.

Рассасуолюва́ть – надто багато теревенити.

Хапа́цца – поспішати.

Сапсіе́ть, разапсіе́ть – розбеститися.

«Йуон сапсієв!» – «Він розбестився!»

Ша́мнуть – втекти, швидко побігти.

«Йуон як ша́мнув, аж закурієло!» – «Він так побіг, що аж закуріло!»

Зашемета́цца – розгубитися.

Уманту́лить, намахну́ть – вдарити.

«Намахну́ть аглоблею» – вдарити.

Атмасті́ть – відлущувати.

Аддуши́ть, атмакатусі́ть – побити.

Расшлехо́ніцца – розв'язатися.

«Платок расшлехоні́вся» – хустка розв'язалася.

Абмаму́рица – задрімати.
Набусі́чица – набундю́читися, спохму́рніти.
«Петухі́пею́ть, у телеві́зарі пею́ть» – «Півні співають, в телеві́зорі співають».
Забавля́цца – щось довго й старанно робити.
Забавно́ – довго.
Курня́вкоть – 1) нявчати; 2) базікати.
Чеката́ть – 1) цокотіти; 2) швидко говорити.
Хава́цца (хаді́ть) па зату́ніках – ховатися (ходити) по темних кутках.
Мієцца – обіцяти.
«Йуон мівся зара́ть гаро́д» – «Він обіцяв виорати город».
Апіна́ть плато́к – запинатися хусткою.
Абапні́сь – запнися (хусткою) – у звертанні.
Шабуні́еть – шамотіти.
Адсапті́сь – віддихатися.
Тельо́мкацца – звисати, похитуючись.
Задурі́ть – відволікти когось від чогось.
Задури́цца – відволіктися, захопитися якоюсь справою.
Присунду́чицца – неквапом прийти.
Дури́ть голаву – відволікати когось від важливих справ.
Сонце вискалі́лось – сонце вийшло з-за хмари.

Прикметники

Зату́ойлі́ві – хитрий.
Парсо́тний – поважний, інколи – набундю́чений, мані́рний.
Марі́сий, марисе́нний – брудний, брудню́щий.
Меньо́ний – блискучий, переливчастий.
Разбира́куватий – той, хто добре знається на чомусь.
Канюше́нний – божевільний.
«Чаго́ кричі́ш, як канюше́нний?»
Буйні́й – великий (про розмір овочів, фруктів тощо).
Буйна́я картошка.
Хібе́тний – вдатний до чогось.
Хібе́т – вдатність, здібність, талант.
Хібету́ха – гарна господиня, умілиця.
Галамо́зій – 1) лисий; 2) без головного убору.
Як чорт куо́ллям па́бив – рідкий (про траву, зуби, волосся).
Чорт єму́ рад – поганий, негодя́щий.

Іменники

Запо́на – фартух.
Кавніе́р – комі́р.
Спа́дні́ца – жіночий одяг, призборена спідниця з нагрудником.
Пальгі́сра́к (палі́сра́к) – пальго.
Кастіо́м – комплект жіночого одягу, що складався з кофти на гудзиках та «спадні́ці», пошитий з одного матеріалу.
Махри – бахро́ма.
Ва́ленці – і валя́нці, й шиті бурки.
Кікі́ – кукурудза.
Ка́ліва – карто́плиння.
Ду́чка – один кущ карто́плі, місце, де він росте.
Лу́нка – 3-4 рядки карто́плі, обмежені буряками.
Кашу́ля – велика кругла плетена корзина з двома ручками.
Кашо́вка – висока прямокутна плетена корзина з двома ручками.
Па́юр – аїр.
Гергі́ні – жоржини.
Ігру́ша (йгру́ша) – груша.
Клубні́ці – суніці.

Куог, кашак – кіт.
 Пуленьта – курчата.
 Апўка – м'яч, який виготовляли з коров'ячої шерсті. Пізніше так називали будь-який м'яч.
 Квасуовка – пшоняний куліш з кислим варенням (смородиновим, сливовим чи порічковим) або з сухофруктами чи сушеними ягодами.
 Рулі – коливо, підсолоджена вода зі шматочками чорного хліба.
 Асўщик – краєць чорного хліба, натертий часником з сіллю.
 Скваркі – шкварки.
 Рієзнікі – сушені яблука, порізані шматочками.
 Картошка в кожушках – варена картопля в мундирах.
 Набу́жніки – вишиті рушники, які одягають на ікони.
 Занаві́ска, за́пінáчка – завіса на вікно, піч тощо.
 Па́дтіра́чка – ганчірка, якою підтирають коров'яче вим'я перед доїнням.
 Кошла – людина чи тварина з кошлатим, скуйовдженим волоссям (шерстю).
 За́ткало – нечупара.
 Ра́муо́нне – лахміття.
 За́двуоркі – задні двері, що вели з сінець хати на город.
 За́канурак – закуток.
 За́палутнік – палісадник.
 Магі́єрка – невелика посудина.
 Ра́скінда́ш – безлад.
 Лі́єска – драбина.
 За́сланка – заслінка до печі.
 За́сланіть пі́еч – закрити піч заслінкою.
 При́чиніть ве́рх – прикрити пічний димохід.
 Че́руон – черінь на печі.
 Га́ра – горище.
 Прамо́цар (прамоцарша) – розумник (розумниця).
 Пе не та́я (та́єчка) – звертання до жінки замість імені (здебільшого у розмові жінок): «Слу́хай, пе не та́я!»
 Вале, Та́не, Оле – клична форма жіночих імен (замість «Валю, Таню, Олю»).
 Ба́сіла – розбійник, босяк.
 Ба́сячить – босякувати, розбійничати.
 Ду́рбецало – дурень.
 Ду́рни, як тре́ба – зовсім дурний.

Прислівники

Ха́пить (хо́пить) – досить.
 Бу́рдягом – бігом.
 (За)ду́рно даром – задарма.

І це ще далеко не повний перелік діалектизмів, що складають, на мою думку, золотий мовний запас жителів села Роїще, який є історико-краєзнавчою та культурно-лінгвістичною пам'яткою мого рідного краю.

1. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. – Ч. 1. – К.: Радянська школа, 1959. – С. 70.
2. Дрозд В. Маслини. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1969. – С. 27.
3. Там само. – С. 115.
4. Записано Орешко А. М. зі слів жительок села Терехно А. П., Терехно О. К. та Терехно В. К.